

Ülviya İbrahimova

<https://orcid.org/0000-0001-5663-7041>

Doctor, Baku State University History Institute, ulviya_ajdar@mail.ru

Atf Künyesi | Citation Info

Ülviya, İ. (2023). Ermeni-Azerbaycanlı Milli Düşmanlığında Rus İskan Politikasının Rolü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (2), 19-31.

Ermeni-Azerbaycanlı Milli Düşmanlığında Rus İskan Politikasının Rolü

Öz

1828 yılından sonra, Rus devleti İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının yerine bir Ermeni vilayeti oluştursa da kısa süre sonra iptal etmek zorunda kaldı. Genel olarak, Türkleri büyük şehir ve köylerde evlerini terk etmeye zorlamak için Kuzey Azerbaycan'da yeni iskan politikası uygulandı. Rusya ulusal politikasının başarısızlığı, Azerbaycan devletinin yeniden canlanması için bir fırsat yarattı. Ermeni silahlı kuvvetleri Taşnaksutyun'un partisi tarafından yönetiliyordu. Ancak Azerbaycan Türkleri de düzgün bir karşılık vererek düzensiz meşru müdafaa grupları oluşturdular. Türk milli uyanışı fikri, tüm Rusya Türklerinin özgürlüğü için ortak bir mücadele yarattı. Rusya İmparatorluğu'nun XX. yüzyılın başlarında ulusal siyaseti yıllar geçtikten sonra Sovyetler Birliği tarafından 1988-1990'lı yıllarda tekrar yapıldı, ancak yine başarısız oldu. Karabağ'ın nüfusu yurtlarından atılmış olsa da, Azerbaycan'ın diğer bölgelerine, özellikle Bakü'ye yerleşen Ermeniler de bu yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Rusya, Ermenileri 3 aşamada Azerbaycan topraklarına yerleştirmeye çalışmışsa da istenilen sonuca ulaşamamıştır. Topraklarımız zaman zaman bölünüp parçalansa da hürriyetimizi, Türk kimliğimizi, milli onurumuzu ve medeniyetimizi öldüremediler. Sonuçta, Rus diktatörlüğü, Kuzey Azerbaycan'da ulusal bilincin uyanmasına ve bağımsız bir devletin kurulmasına yol açan faktörlerden biri oldu.

Anahtar kelimeler: Ulusal Politika, Azerbaycan Türkleri, Rusya, Kuzey Azerbaycan, "Difai" Partisi, İskan Politikası, Ermenilerin Göçü

Role of Russian Settlement Policy in National Hostility Between Armania-Azerbaijan

Abstract

After the year 1828. Although the Russian state created an Armenian region (province) to replace the khanates of Irevan and Nakhchivan, but soon had to cancel it. In general, a new resettlement policy was implemented in Northern Azerbaijan to force Turks to leave their homes in large cities and villages. The failure of the Russian national policy created an opportunity for the revival of the Azerbaijani state. The Armenian armed forces were led by the Dashnaksutyun's party. However, the Azerbaijani Turks also responded properly and formed irregular self-defense groups. The idea of the Turkish national awakening created a common struggle for the freedom of all Russian Turks (Turks in Russia). The national policy of Russian Empire at the beginning of the XX century was repeated by the Soviet Union in 1988-1990. After the years, but it failed again. Although the population of Karabakh was expelled from their homeland, Armenians who settled in other regions of Azerbaijan, especially Baku, were also forced to leave these places. Although Russia tried to settle Armenians into Azerbaijan territories at three stages, but the desired result could not be reached. However our territories were divided and disintegrated from time to time, yet they could not kill our freedom (liberty), Turkish identity, national honor and our civilization. In conclusion, Russian dictatorship was one factors that led to rise national consciousness in Northern Azerbaijan and to establish an independent state

Keywords: *National politics, Azerbaijani Turks, Russia, Northern Azerbaijan, party "Difai", resettlement policy, Armenian immigration*

Giriş

16. yüzyıldan itibaren jeostratejik konumu ve zengin ekonomik potansiyeli ile dikkat çeken Kafkasya, halen Rus dış politikasının ana hedeflerindedir. Rusya zaman- zaman yürüyüşlerine devam ederek XIX. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren Kuzey Azerbaycan'ı kendi topraklarına katmayı başarmıştır. Azerbaycan topraklarını aşama-aşama ele geçiren Rusya, Güney Kafkasya uğruna birçok savaşa girmek zorunda kalmış, hem İran'ın yönetici hanedanları, hem de Osmanlı devleti ile olan savaş, Rusya için başarılı müzakerelerle

sonuçlanmıştır. Sonunda, Rus İmparatorluğu Kafkasya'yı fethetmeyi başardı. 1723'teki Petersburg Antlaşması'ndan 1828'deki Türkmençay Antlaşması'na kadar olan tarihi dönemi izlersek, Rusya'nın asıl amacının Hazar Denizi'ni, güney-kuzey, batı-doğunun ticaret yolları üzerinde tam kontrolünü ele geçirmek olduğunu görürüz. Perersburg (1723) ve İstanbul (1724) antlaşmaları ile bu isteğini kısmen gerçekleştirmiş olan Rusya (Afyoncu, 2005) her şeyden önce, Güney Kafkasya, Rusya'nın bu toprakları gelecek teki işgal amaçları için kullana bilmesi için Rus birlikleri için bir üs haline gelmek zorundaydı. İkinci adım, aslında, Kafkasya'daki siyasi güçlerin – iki Türk hanedanı tarafından yönetilen Kaçar ve Osmanlı devletlerinin - Rusya'nın Kafkasya'da tamamen güvenilir bir askeri üs oluşturmasını engelleyebilecek etkisini azaltmak olan ilk hedeften türetildi. Bu hedeflere ulaşmak için yeni işgal edilen topraklarda devletin uygulayacağı yeni bir ulusal politikanın formüle edilmesi gerekiyordu, çünkü Rus işgalinin arifesinde Güney Kafkasya bölgesi çeşitli halkların anavatanı olmakla yanısıra küçük ulusal devletlerin de bulunduğu bir yerdi.

1. Rusya'nın Yeniden Yerleşim Politikası

Rusya hükümeti, Kafkasya'ya tamamen hakim olmak ve boyun eğdirmek için bir yeniden yerleşim politikası uygulamaya başladı. Bu tür ilk yerleşimler, I Petro'nun Hazar kıyı bölgelerine yürüyüşünden sonra gerçekleştirildi. Rusya'nın Kafkasya'da güçlenmesi, çok sayıda Müslüman ve yerel halkın işgal gerçeğiyle uzlaşma konusundaki isteksizliği nedeniyle karmaşıktı. Ancak Müslümanların büyük bir çoğunluğundan oluşan Azerbaycan'da istenilen sonucu alamadı. (Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, 2009). Birincisi, 18. yüzyılın ilk yarısında Safevi devletinin zayıflamasını bir fırsat olarak gören Rusya, hemen Hazar kıyı vilayetlerini ilhak etme sürecine başladı. Ancak Azerbaycan toprakları Osmanlı devletinin dış politikasının ana hedefiydi. Güney Kafkasya için verilen mücadele bazen savaş, bazen de diplomatik yollarla yürütülüyordu. Azerbaycan topraklarını kendi aralarında böldükten sonra (Şükürov, 2004) Rusya'dan farklı olarak Osmanlı hanedanının yerel nüfusun çoğunluğunun Türklerden oluştuğu bu bölgelerde iskân politikasına gerek olmadığı anlamına geliyordu. Rusya ise hem kendisine destek sağlamak, hem de Osmanlı'nın Kafkasya'daki etki alanını daraltmak için bir tehcir politikası uygulamak zorunda kaldı. 10 Kasım 1724'te Rus Çarı I. Petro, Hazar vilayetlerine Ermenilerin yerleştirilmesi için bir emir yayınladı (Mahmudov ve Şükürov, 2009). Bu arada Osmanlılar Tebriz'i ele geçirerek Güney Azerbaycan'da güçlenmeye başladılar. Rusya, Hazar sahil vilayetlerine hızla hakim olabilmek için 1725 yılından itibaren bu bölgeye Ermenileri yerleştirmeye başlamıştır. (Şükürov, 2004) Ancak İran'da Safevi Türk hanedanının yerine geçen başka bir Türk boyundan olan Nadir Şah

Afşar, gücünü kısa sürede Azerbaycan ve Kafkasya'ya yaymış ve her iki devletin de Azerbaycan'a yönelik planları yarım kalmıştır. (Mahmudov ve Şükürov, 2009). Rusya'nın Kafkasya'yı yeniden işgal etme planları ancak Nadir Şah'ın ölümünden sonra gerçekleştirilebilir. Böylece, Afşarların zayıflamasından sonra imparatorluğun topraklarında bağımsız devletlere sahip hanlıklar oluştu. Bunlar küçük devletlerdi ve merkezi gücü ele geçirmek için sürekli birbirleriyle savaştılar, böyle bir fırsatı kaçırmayan Rusya, bir kez daha yarım yamalak politikasını uygulama fırsatı buldu. Yeniden yerleşim politikasına girişilmeden önce, küçük devletlerin kendi kendine yetebilmelerini sağlamak için bir takım adımlar atıldı. 1783. yılında imzalanan Georgiyevsk Antlaşması ile "daha yumuşak" bir politika izlemiş, hanlıkların iç gücünü korumuş ve güçlenen Kaçar tehdidi bahanesiyle "dost, koruyucu" sıfatına girmiş ve uygun bir anı beklemeye başlamıştır. Bu dönemde Kuzey Azerbaycan topraklarına kısmen yerleşen Ermeniler Derbend, Şamahı, Quba, Gence, Karabağ, yani Rusların daha çok önem verdiği bölgelerde çoğalmaya başladılar. Böylece, 1724'ten 1783'e kadar, Kafkasya'yı fethetme yolundaki ilk aşama başarıyla uygulandı ve bu aşamada Rusya, daha uzak hedeflerinin temelini attı. 1801 yılından itibaren Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlayan Rusya, 1804-1812 ve 1826-1828 yıllarında Kacarlar ile, 1806-1812 ve 1828-1829 yıllarında Osmanlılarla yaptığı savaşları kazanarak Türkmençay Antlaşması'nı imzalayarak iskan politikasını daha da etkinleştirir (Mahmudov ve Şükürov, 2009). 1828 Rus-Kacar Savaşı'nı sona erdiren Türkmençay Antlaşması'nın şartlarına göre, Azerbaycan'ın Rus toprakları olarak kabul edilen kısmı, İran Azerbaycan topraklarının Kafkaslar ile olan sınırı Azerbaycan için zaten Rusya-Kacar sınırı olarak kabul edildi. Bu sınır boyunca etnik bir üs oluşturamayacağını düşünen Çarlık Rusyası, Almanları ve Rusları Hıristiyan bir üs oluşturmak için harekete geçirdi (Şükürov, 2004) fakat sayıları azdı ve mecburi olarak göç ettiler. Doğulu olan ve gönüllü olarak göç eden Ermeniler, Müslüman devletlerin topraklarından Hıristiyan himayesinin topraklarına yerleşmeyi tercih ettiler, oraya Almanlardan ve Ruslardan daha hızlı adapte oldular. Türkmençay Antlaşması'ndan sonra, Ermenilerin Azerbaycan topraklarına kitlesel iskani başlamış ve kısa sürede İran Azerbaycan'ından 40.000 ve Osmanlı topraklarından 90.000 Ermeni aile Kuzey Azerbaycan'a topluca yerleştirilmiştir. Başlıca yerleşim yerleri Karabağ, Nahçıvan ve Erivan hanlıklarının topraklarıydı (Mahmudov ve Şükürov, 2005). Bu konuda Rus bilim adamı Şavrov ise Transkafkasya'da yaşayan 1.300.000 Ermeni'nin 1 milyonun yerli olmayıp, kendi taraflarından vilayete nakledildiklerini (Shavrov, 1990) ifade etmektedir.

2. İskan Politikasının Sonuçları

1924'te yayınlanan "Azerbaycan'ın Kısa Tarihi" adlı eserin yazarı, Ruslaştırma politikasının özünü çok doğru bir şekilde şöyle açıklamaktadır:

"Azerbaycan'da Çarlık Rusya iktidara geldiğinden beri Türklerin milliyetini çöküşüne kadar söndürmek için ne gerekiyorsa yapmaktan çekinmedi. Azerbaycan Türklerine "Tatarlar" deniyordu. Yani Türkiye ve İran'la hiçbir ilgisi olmayan üçüncü bir ulus yaratmaya çalıştı." (Zeynalıoğlu, 1992). Nitekim iki Azerbaycan arasındaki doğal bağlantıyı kesmek, Kaçar ve Osmanlıların Kafkasya'daki etkisini azaltmak için Ermenilerin sınır bölgelerine nakledilmesi Rus hükümetinin çıkarları açısından doğru bir adımdı. Ancak Ruslar, Ermenilere gösterdikleri büyük güvenin sonunda Rusya'nın Kafkas Müslümanları arasındaki zayıf konumunu azaltacağını beklemiyorlardı. Türkmençay Antlaşması'nın ana yazarlarından biri olan Rus yazar ve diplomat A.S. Griboyedov, o sırada Rus çarına, Majesteleri, lütfen Ermenilerin orta Rus topraklarına yerleşmesine izin vermeyin. Onlar öyle bir kabile ki, birkaç on yıl yaşadıkdan sonra dünyaya buranın bizim ata topraklarımız olduğunu haykıracaklar (Mahmudov ve Şükürov, 2005) şeklinde seslenmektedir.

Griboyedov'un gösterdiği bu özellikler dikkate alınarak Ermenilerin Azerbaycan'a yerleşmeleri büyük bir hızla gerçekleştirildi, ancak o dönemde yerel Türklerin özellikleri dikkate alınmadı. Bu, Rus iskan politikasının en büyük hatasıydı. Aslında Rusya'nın uzun vadeli hedefi Türk topraklarını da içine alan bir Ermeni devleti kurmaktı ve bunun yolu da Türkiye'ye komşu Azerbaycan topraklarındaki Ermenilerin sayısını artırmaktan geçmekteydi. 19. yüzyılın sonunda, zaten bir ulusal uyanış vardı ve ulusların oluşum sürecinde ne kadar dini düşünce hakim olursa olsun, sosyal-ulusal düşünce eski kalıpları yavaşça yıkıyordu. Zaten Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Kacar saltanatı dünyanın ekonomik ve sosyal gelişiminin gerisinde kalıyordu ve böyle bir zamanda ortak bir payda bulmak ve herkesin ulusal ve dini konumuna eşit davranmak için uygun şekilde programlanmış bir politika uygulanmalıdır. Ancak bunu adil bir şekilde uygulamak o kadar kolay olmadı, çünkü başlangıçtan itibaren Hıristiyanlara ayrıcalıklar tanıyan Rusya, kendi topraklarında daha çok olan Müslüman Türklerin haklarını zaten ihmal etmiş ve gereken özeni göstermemişti. Aslında Rusya'nın temel stratejik hedefi, Azerbaycan topraklarını ele geçirerek Kafkaslar'da ve her iki Azerbaycan'da da Türkiye'yi geçmektir (Svyatoçovski, 2000). Rus hükümeti, yerel Türklerin ve Müslümanların Türkiye'ye karşı sıcak tutumunu soğutmayı planladı ve kendisine etnik ve dini bir zemin oluşturduktan

sonra Ruslaştırma politikasını uygulamaya başladı. 19. yüzyılın sonundan itibaren Kafkasya'da sayıları giderek arttı. Böylece Rusya ile Osmanlılar arasındaki Kırım Savaşı (1853-1856) ve 1876-1878 savaşlarından sonra Ermeni nüfusunun Azerbaycan topraklarına göçü arttı. Kafkasya'daki Ermenilerin sayısı, Türkmençay Antlaşması'ndan sonra gelen akın sonucunda 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında 1.243.000'e ulaştı (Svyatoçovski, 2000). Rusya işgalinden sonra Azerbaycan topraklarından ayrılarak Osmanlılara ve Kacarlara göç eden Türklerin sayısının az olmadığını da unutmamak gerekir. Rusya işgalinden önce Batı Azerbaycan'da nüfusun %80'i Azerbaycan Türkleri ve %20'si Ermeni iken, ilhaktan sonra bu rakamlar çarpıcı bir şekilde değişti (Svyatoçovski, 2000). Bütün bunlar, Rusya'nın yeniden iskan politikasının Azerbaycan da dahil olmak üzere Kafkasya'da ciddi demografik değişikliklere neden olduğunu gösteriyor. Belli bir süre sonra iskân politikasının sonucu Ermeni-Müslüman çatışmaları şeklinde kendini göstermeye başlamıştır. Müslümanlara ve Türklere genel olarak ikinci sınıf insan muamelesi yapan ve onlara Tatar diyen Rus yetkililer, Ermenilere ve Gürcülere daha çok güvendiler ve yerel yönetimde temsilcilerini tercih ettiler. Bunun sonucunda hem ekonomik, hem de siyasi destek hisseden Hıristiyan nüfus, Müslümanları ve Türkleri ezmeye başlar. Bu, 20. yüzyılın başlarına kadar, yani kapitalizmin hızla geliştiği ve Bakü'nün petrol ve sanayi merkezi olarak önde gelen şehir olduğu bir döneme kadar oldu. Yerel nüfusa odaklanmak yerine Ruslaştırma politikasının devreye girmesi, Rus yetkililerden memnun olmayan sadece Müslüman Türkleri değil, Ermenileri de rahatsız etti. Ancak Rus ve Ermeni milliyetçiliği birbirleriyle uzlaşamadı. Rusya'nın sömürge politikası, Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki ulusal düşmanlığı engellemek yerine teşvik etti. 19. yüzyılın sonlarından itibaren milliyetçi partiler tarafından örgütlenen Ermeniler, siyasi amaçlarına, yani milli bir devlet kurmaya ulaşmak için Rusya'nın yanında yer almayı seçmiş ve Rusya, Ermenilere verdiği bu vaadi kendi amaçları için kullanmayı amaçlamıştır. Böylece her iki durumda da topraklarını ve bağımsızlıklarını kaybedenler Azerbaycan ve yerel Müslümanlar olmuştur. 20. yüzyılın başında Azerbaycan Türkleri milli ve toplumsal bilincin uyanma sürecinin dışında kalmamıştır. Ve bu sürecin gelişmesinde tarihte "Ermeni-Müslüman çatışması" olarak adlandırılan bu milli çatışma, Azerbaycan Türklerinin uyanmasına ivme kazandırdı. Bu arada, Rus ulusal politikasının ana özünü ifade eden bir fikre yer açalım. Daha 1816 gibi erken bir tarihte, Birinci Rusya-Kacarlar savaşından sonra, Rus komutanlarından biri olan Marquis Philip Paulicchi, milli birliklerinin bizim için yıkıcı olabileceğini hatırlayarak, farklı uluslar arasında her zaman bir hoşnutsuzluk hali olması gerektiğini, Türkiye ve Kacarlar ile ilişki kurmalarına izin vermemeyi öne sürmüştü. Sonraki dönemlerde Rus devleti bu fikri

her zaman ulusal politikasına dayandırdı. İskan politikasının bir sonucu olarak, Kafkas Azerbaycan'ına yerleşen Ermeniler ile topraklarını ve milli varlıklarını korumak için ayaklanan Azerbaycan Türkleri arasında ilk ciddi askeri çatışma 1905-1906 yıllarında meydana geldi. Bu yıllarda meydana gelen bu çatışmalar tarihte "Ermeni-Müslüman çatışması" olarak adlandırılmakta ve Azerbaycan topraklarında Ermenilerin yaşadığı hemen tüm şehir ve köyleri kapsadığı söylenebilir. Petrol başkenti Bakü, Şuşa, Hankendi, Gence (Ruslar tarafından o zamanlar Yelizavetpol olarak anılır), Şamahı, Nahçıvan, Erivan gibi büyük şehirlerde bu çatışmalar gerçek bir savaşa dönüşmektedir. Bu olayları analiz eden T. Svyatochovsky şöyle ifade etmektedir: İki etnik grup arasında uzun süredir büyüyen uzlaşmaz çelişkiler, bu kez kültürel ve dini farklılıkların sınırlarını aştı. Azeriler ve Gürcüler arasında da aynı farklar vardı, ama aralarında bir husumet yoktu: iki halktan biri diğerini tehdit olarak görmedi (Svyatoçovski, 2000). Gerçekten de böyleydi, çünkü Azerbaycan topraklarına yerleşenler Gürcüler değil Ermenilerdi. Nahçıvan ve Erivan hanlıklarının yerine bir Ermeni eyaleti kuran Çarlık Rusyası, bunun yanlış bir adım olduğunu kısa sürede anladı. Bu milli karşıdurumlarla ilgili tarih literatüründe daha yaygın olan fikir, bu savaşta Müslümanların Ermenilerden daha fazla zayıf olduğunu belirtmek gerekir ki, çatışmanın yaşandığı bölge Azerbaycan topraklarıydı ve tabii ki, Türk ve Müslümanların sayısı Ermenilerin sayısından fazlaydı ve bu bakımdan can kayıplarının çoğu Müslümanlar tarafından verildi. Ermenilerin evlere ve mahallelere saldırması nedeniyle öldürülenlerin çoğunun kadın ve çocuk olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu katliamlar ilk olarak Bakü'de başlasa da kısa sürede Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Azerbaycan topraklarına da sıçramış ve bu felaketin sesi Avrupa ve Amerika medyasında yer almaya başlamıştır. Okuyucuya ulaştırılan haberlerde Azerbaycan Türkleri (tatarlar) saldırgan ve katliamcı, Ermeniler ise zavallı, mazlum ve silahsız olarak nitelendirilmiştir (Gözəlova ve Əmirov, 2021). Aynı zamanda Çarlık Rusya'sını bu ulusal katliamın nedeni olarak sunulurdu. Bazen gerçek haberlere yer veriliyordu: Şuşa'da ciddi çatışmalar oldu. Dün 11 Kazak, 85 Tatar ve 10 Ermeni öldürüldü. Ordu ve Ermeniler Tatarlara karşı birlikte hareket ediyor. Kafkasya Genel Valisi Tiflis'ten 300 süvari ve piyade taburu, Bakü'den iki tabur gönderilmesi emrini verdi (Gözəlova ve Əmirov, 2021).

Şuşa'daki olayları tek - tek anlatan Azerbaycanlı şair ve sanatçı Mir Mohsum Navvabın dönemin tanığının kaleme aldığı gerçekler Ermenilerin, Müslümanların ve Rus hükümetinin durumunu tarafsız bir şekilde ortaya koymaktadır (Nəvvab, 1993). Ancak bu katliamların bu kadar kanlı olmasında Ermeni milliyetçi partisi olan Taşnaksutyu'nun rolü inkar edilemez. Ermeni bir yazar (S. Atamyan) bu konuda, Tatarların sayıca Ermenilerden üstün olmasına ve

çar tarafından desteklenmesine rağmen Taşnaksutyun'un üstün teşkilat ve düzenleyici gücü ile baş edemediklerini ifade etmektedir. 1903-1905 yılları Ermeni tarihinin en kanlı yılları olarak kabul edilmesine rağmen, o zaman Ermeniler kanları pahasına da olsa kazandılar (Svyatoçovski, 2000). Bu görüşe göre doğru olan, bu katliamların işlenmesinde Taşnaksutyun partisinin örgütsel rolünün yeri doldurulamaz olduğudur. Ermenilerin zaferine gelince, bu muhtemelen daha yakın tarihli sonuca, yani Azerbaycan toprakları pahasına Ermeni devletinin kurulmasına uygulanabilir, ancak 1905-1907 yıllarına değil. Aslında milli düşmanlık kaynaklı katliamlar başlatılmamış olsaydı, Ermeniler daha yetenekli oldukları ve maksatlı davrandıkları için Azerbaycan topraklarında üstünlük elde edebilirdi. Ancak Taşnaksutyun partisinin Türk katliamları yaparak ve daha fazla bölgeye yerleşerek Kafkasya'da Ermenileri çoğaltmaya yönelik politikası ve Rusya'nın Müslümanları ezme ve Hıristiyan müttefiklerine güvenme politikası bu aşamada başarısız oldu. Bir yandan Ermenilerin yaptıkları vahşi katliam, diğer yandan Rus hükümetinin mazlumları koruyamaması, Kafkasya'daki Müslüman cemaatin güçlenmesi için koşullar yarattı. Amerikalı bilim adamı Svyatochovsky'nin sözleriyle, Ermeni-Tatar savaşı öyle bir Müslüman ittifakı yarattı ki, faaliyetlerinde yerellik ve mezhepçiliği dikkate almadı (Svyatoçovski, 2000). Yani şimdiye kadar Müslümanları Şii ve Sünni olarak birbirine düşman eden iktidar güçleri, Ermeni-Müslüman çatışması örneğinde artık ayrı mezheplerin seçilmesinden fayda sağlayamadı. Öte yandan mücadele dağınık hale geldi, aydınlar duruma hakim oldu ve Azerbaycan Türklerinin milli teşkilatlanması için tarihi bir ortam yaratıldı. 1905 sonbaharında Gence'de (Yelizetpol) "Difai" (Savunma) adında bir siyasi cemiyet, bu vahim durumdan bir çıkış yolu bulmak ve halkı meşru müdafaa için örgütlemek amacıyla kuruldu. Azerbaycan'ın gelecekteki kaderinde özel rol oynayan Şafi bey Rüstembeyov, Alakbar bey Hasmammadov, Halil bey Hasmammadov, İsmail han Ziyadhanov, Nasib bey Yusifbeyli, Ahmed bey Agayev gibi şahsiyetler siyasi liderliği üstlendiler. Örgüt, öncelikle etnik çatışmayı durdurmak istese de, gerektiğinde silahlı Ermenileri en sıcak noktalarda himaye eden, taraflı bir politika izleyen, tek taraflı tavır alan ve yerel nüfusu feda eden Rus yetkililerini fiziki olarak ortadan kaldırmaktan çekinmedi. Halkın milli duygularının uyanmasında, siyasi ve sosyal teşkilatlanmada "Difai" partisinin büyük rolü olmuştur. Kuzey Azerbaycan halkı, Rus egemenliğine girmesinden bu yana ilk kez, ulusal kimlikleri konusuna saygı ve dikkat talep etti. Durumdaki böyle bir değişiklik, Rus yönetiminin beklemediği bir şeydi. Bu alandaki bazı yeni araştırmalar, "imparatorluk hükümetinin ulusal katliamların işlenmesiyle en az ilgilenen taraf olduğunu" öne sürüyor (Dzhabbarov, 2017). Bununla birlikte, Rus Çarlığının ulusal karşıdurumlarda hiçbir siyasi çıkarı olmasa da, tüm bu ulusal düşmanlığın

ve ulusal çatışmanın patlak vermesi, onun yanlış yürütülen ulusal politikasının ve sömürge rejiminin sonucuydu. 1918'de Rus hükümetinin ulusal politikasını yeniden tanıtmaya fırsatı doğdu. Rusya'da Sovyet iktidarının ilan edildiği ve Kafkas halklarının bu durumdan yararlanarak bağımsızlık mücadelesi verdiği bir dönemde, görünüşünü değiştirse de aynı ulusal şovenist ve sömürgeci düşünceye hizmet eden bir politika yürütülüyor. Hem Bakü'de Sovyet iktidarının ilan edildiği ilk günlerde (1917-1918) hem de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra kurulan resmen bağımsız Azerbaycan SSC (1920-1991) döneminde, amaç ve siyasi sonuç aynıydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rusya ile Türkiye arasındaki Kafkasya rekabeti yeniden yoğunlaşmış ve çıkarları doğrultusunda birçok kez müttefik değiştirmelerine rağmen, sosyalizm perdesi ile örtülen ulusal politika değişmemiştir. Aslında 1914-1918 yıllarında Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya fırsatı kaçırmadan Kafkasya'yı ele geçirmek istemiş, ancak ilk yenilgiler bu fikirlerde ufak bir değişikliğe yol açmış, her iki devlet de Rusya ile Osmanlılar arasında tampon rolü oynayacak olan bir devlet kurma kararı almıştır. Lakin Rusya bunu bir Hıristiyan devleti, Osmanlı ise Müslüman bir devlet olarak planlamıştır (Qafarov, 2011). Sonuç olarak, ulusal Müsavat isyancı güçlerine karşı yönlendirildiği iddia edilen Bolşevik-Taşnak güçleri, Bolşevik hükümetinin Bakü vilayetindeki zaferi uğruna yeni milli katliamlar başlattı. Mart 1918'den itibaren Bakü, Quba ve Şamahı'da işlenen katliamlar, Bolşeviklerin göstermeye çalıştıkları gibi bir "İç Savaş" değil, gerçek bir ulusal katliam, soykırımdır. Bir diğer Ermeni Bolşevik olan Ter-Gabrielyan'ın Bakü Sovyeti başkanı S. Şaumyan'a yazdığı bir mektupta, Bakü'den gelen tüm Rusların orada bir "Ermeni-Tatar" katliamı olduğunu söylediği belirtiliyor. Bu olaylar sonucunda Azerbaycanlılar Bolşevik hükümetine olan güvenlerini yitirdiler. Şimdiye kadar özerklik umuduyla milli güçler güçlerini birleştirip 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan ederek özgürlüklerini ve güvenliklerini ancak bağımsız bir devlet olarak sağlayabileceklerini ilan ettiler. Rusya'nın uyguladığı iskân politikasının tarihi bir sonucu olan Ermeni ayrılıkçılığı, Azerbaycan Cumhuriyeti de dahil olmak üzere Kafkasya'da ortaya çıkan bağımsız devletlerin meydana gelen devrimsel değişimler sonucunda bağımsızlıklarını kaybetmelerinde müstesna bir rol oynamıştır (Qafarov, 2011). Ancak Rus sömürgeciliği, Türk ruhuna yabancı, Ruslaşmış, Bolşevikleşmiş ve milli kimliği olmayan bir devlet yaratmak amacıyla Bolşevizm kisvesi altında "bütün milletler için özgürlük" olarak ulusal politikasını sürdürmektedir. 20. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarında gerçekleştirilen baskılar, "devrim düşmanlarına" karşı milli görüşlü azınlıkların fiziki olarak ortadan kaldırılarak alınan tedbirler olarak tanımlanmaktadır. İki dünya savaşı sırasında Güney Azerbaycan'da meydana gelen ulusal kurtuluş hareketi, "Türkmençay"ın halkın tarihi hafızasından silinmediğini ve tarihin her anında bu olay, milleti

milli baskıya karşı yeniden bir araya getirebilecek bir itici güç olabileceğini kanıtlamıştır. 20. yüzyılın 40'lı ve 60'lı yıllarında yeniden uyanan milli ruh, Sovyetler Birliği yetkililerinin aldığı önlemler sayesinde perde arkasına geçmiş olsa da, 80'lerin yeni siyasi hataları “uyuyan aslanı” yeniden uyandırdı. Yine eski yöntem, şovenizm, Ermenilerin himayesi, Azerbaycan topraklarına yönelik iddialar, Azerbaycanlılara yapılan haksızlıklar doruğa ulaşır ve bu kez daha büyük bir hata yapan SSCB'nin ilk başkanı M. Gorbaçov hiçbir şeyden korkmadan silahsızların üzerine tanklar gönderiyor ve kan döküyor. (Svyatoçovski, 2000). 20 Ocak 1990 olayı, Azerbaycan mücadele tarihinin şanlı ve kanlı bir sayfası olduğu gibi, Rus milli politikasının da iflasının tarihidir.

Nitekim Rusya'nın bir asırdır Kafkasya'daki iskân politikası, nihayetinde Ermenileri ve diğer Hıristiyanları Azerbaycan topraklarına yerleştirerek sömürge politikasını kolaylaştırmak ve dini ve etnik bir taban oluşturarak bu bölgelerde Türkiye'nin otoritesini baltalamaktı. Ancak yönetiminde yapılan hatalar nedeniyle Çarlık Rusyası bu amacına ulaşamadı. Bilakis 1905-1906 yıllarında milli katliamlarından sonra Azerbaycan'da hem milli şuur, hem de toplumsal bilinç uyanmış, Rusya'nın mevcut politikası Türk aydınları tarafından anlaşılmış ve onlara halkı örgütleme imkanı vermiştir. Türkçülük fikrini tüm Rus Müslümanları arasında yaymaya çalışan, çeşitli siyasi ve sosyal örgütlerde toplanan Azerbaycan aydınlarının temsilcileri halkın lideri ve konuşmacısı oldular. Bugüne kadar gelişmeyi engelleyen yerellik ve mezhepçilik gibi eksiklikler giderilmiş, milletin birliği ve kalkınması için birleşik bir mücadele cephesi oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu aşamada Kuzey Azerbaycan'ı da tamamen Rusya'ya bağlı bir eyalet haline getiremedi. Ancak gerek ulusal siyaseti, gerekse sömürgeci siyaseti sonucunda Kafkasya'da büyük bir etnik ve demografik değişim gerçekleştirmiş ve yeni bir manzara oluşturmuştur. Sovyet döneminde Rusya'nın siyasi yönetimi değişse de, ulusal politikasının özü değişmedi. Kuzey Azerbaycan'da Sovyetleştirme tamamlandıktan ve topraklarında Ermeni SSC kurulduktan sonra bile, SSCB kendini sosyalist sistemin direği olarak ilan etti, ancak iddiaya göre ulusal dili ve kültürü geliştirdi (Svyatoçovski, 2000). Aslında, Sovyetler Birliği'nin ulusal siyaseti Çarlık Rusya politikasından esasen farklı değildi. Bu milli siyasetin bir neticesi olarak, Azerbaycan SSC toprakları üzerinde hiçbir tarihi, siyasi ve ekonomik temeli olmayan ancak Rusya milli siyasetine hizmet eden Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti (Özerk Eyalet) adı verilen bir kurum oluşturulmuştur. Adalet ölçeği açısından, ulusal azınlıkların haklarını dikkate alarak Özerk Eyalet gibi kurumların oluşturulmasına ihtiyaç duyulursa, Batı Azerbaycan gibi Azerbaycan topraklarında yaşayan Türkler, Ermenistan SSC'nin bir parçası

olan, ve ya Gürcistan SSC topraklarına dahil olan Borçalı, Garayazı'ya da özerklik hakkı verilmelidir. Sovyetler Birliği'nin siyasi kriz döneminde (1980-1990'lar), uygunsuz ulusal politika, bir kez daha ulusal katliamlar şeklinde kendini gösterdi. Sömürge politikasına ve ya zorla Sovyetleşmeye yönelik demokratik özgürlük hareketi, bu kez ulusal düşmanlık temelinde yeni bir yön aldı, Ermeniler yine Azerbaycan Türklerini vatanlarından uzaklaştırma fırsatını kullandılar ve Avrupalı ve Rusyalı patronların yardımıyla Azerbaycan'ın Karabağ topraklarını işgal ettiler (Mahmudov ve Şükürov, 2005). Ancak bu sürecin olumsuz etkisinin Ermenilerin Azerbaycan SSC topraklarından çıkarılmasıyla sonuçlandığını belirtmek gerekir. 20. yüzyılın ortalarında Bakü, Şamahı, Gence, Sumgayıt, Mingeçevir, Daşkesen ve Azerbaycan'ın birçok şehrine yerleşen Ermeniler, Azerbaycan Türklerine yaptıkları katliamlara karşı Azerbaycan halkının öfkesi nedeniyle Azerbaycan SSC topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. 1990'daki Kanlı Ocak olayları, Sovyet ulusal politikasının gerçek kana susamış doğasını ortaya çıkardı, 1992'deki Hocalı katliamı bir kez daha Ermeni-Rus işbirliğinin bir örneğiydi (Əziz, 2008). Hocalı katliamı Rusyanın Doğu politikasının, müslüman, Türk dünyasına karşı yönelttiği politikanın sonucu olmakla Azerbaycan'da yerleşmiş Ermeniler tarafından Rusya ordusunun yardımı ile icra edilmiştir.

Sonuç

Rusya'nın sömürgeci politikası sonucunda Azerbaycan toprakları ikiye bölündü, bir millet kaderini iki ayrı devlet içinde yaşamak zorunda kaldı. Kuzey Azerbaycan'da yaşayan Türkler uzun süre Ruslaştırma politikasına maruz kalmasına rağmen Rusya bu politikasında başarılı olamadı. 1828'den 1991'e kadar Kuzey Azerbaycan'da uygulanan ekonomik sömürgecilik politikası, halk bilincini tamamen değiştiremedi. Rus eğitim anlayışı hatta alfabe değişikliği bile Azerbaycan Türklerini kültürel köklerinden ayıramadı. Tarihsel süreç içerisinde bağımsız bir Azerbaycan devletinin kurulması için tarihi koşullar hızla oluşmaya başladı. Dolayısıyla, bu küçük çalışmanın bir sonucu olarak, şunlar kaydedilebilir ki:

1. Rusya'nın 1828 - 1991 yıllarında Kuzey Azerbaycan'da uyguladığı ulusal politikasının esası, yerli Türklerin Ruslaştırılması ve köklerinden ve kültürlerinden uzaklaştırılmasıydı.
2. Toprakları ve devlet iddiaları bakımından farklılık gösteren Ermenileri Kuzey Azerbaycan topraklarına yerleştirerek, ulusal politikaya hizmet eden ve Kuzey Azerbaycan'ın etnik ve demografik yapısını değiştiren iskan politikasını yürüttüler.
3. 200 yıllık bir zaman diliminde istikrarlı bir şekilde sürdürülen Rus milli politikası başarısız olmuş ve uzun bir mücadele sonunda Kuzey Azerbaycan'da Azerbaycan Türklerinin bağımsız bir milli devletinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Kaynaklar

- Afyoncu, E. (2005). *Sorularla Osmanlı imparatorluğu. IV. Yeditepe Yayınevi.*
- Djabbarov, F., & Knyaz, M.A. (2017). Nakaşidze: orqanizator armyano-azerbaydjanskoy rezni 1905 qş İli jertva kleveti?. *Proceedings of the Institute of Georgian History of the Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. XII, 340-351.*
- Əziz, B. (2008). *Xocalı soyqırımı:səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. Azərənəşr.*
- Gözəlova, N., ve Əmirov, E. (2021). 1905-1906-cı illərdə erməni-Azərbaycanlı münaqişəsi "Nyu-York Tayms" qəzetinin səhifələrində. Elm nəşriyyatı.
- Mahmudov, Y., ve Şükürov, K. (2005). *Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. Təhsil nəşriyyatı.*
- Mahmudov, Y., ve Şükürov, K. (2009). *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi. Dövlətlərarası müqavilələr və digər xarici siyasət aktları 1639-1828. I. C. Regionların İnkişafı İctimai Birliyi.*
- Materialı mejdunarodnoy nauçno-praktičeskoy konferensii. Qeopolitiçeskiye interesı Rossii na Kavkaze: opıt realizasii i problemi. (2009). Derbent, filial DQPU v Derbente, 488.*
- Nəvvab, Mir, M. (1993). *1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. Azərbaycan nəşriyyatı.*
- Qafarov, V. (2011). *Türkiyə-Rusiya münasibətində Azərbaycan məsələsi (1917-1922). Azərənəşr.*
- Svyatoçovski, T. (2000). *Rusiya və Azərbaycan. Sərhədyanı bölgə keçid dövründə (ingiliscədən tərcümə L. Mircəfərova, B.Hacıyev). Xəzər Universiteti nəşriyyatı.*
- Şavrov, N. N. (1990). *Novaya uqroza russkomu delu v Zakavkazye: predstoyaşaya rasprodaja Muqani inorodsam. Elm nəşriyyatı.*
- Şükürov, K. (2004). *Azərbaycan tarixi II hissə, ən qədim zamanlardan bizim günlərədək: dövrlər, hadisələr, sinxronlaşdırılmış cədvəllər. Bakı Universiteti nəşriyyatı.*
- Vaqif, A. (2017). *Bakıda Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il Mart soyqırımı. Elm nəşriyyatı.*
- Zeynalıoğlu, C. (1992). *Müxtəsər Azərbaycan tarixi, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.*